

14. Академічний тлумачний словник української мови (1970–1980) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http:// sum.in.ua/s/predmet](http://sum.in.ua/s/predmet).
15. Круглевский А.Н. Имущественные преступления / А.Н. Круглевский. – СПб. : Типо-лит. С.-Петерб. одиноч. тюрьмы, 1913. – 234 с.
16. Кудрявцев В.Н. К вопросу о соотношении объекта и предмета преступления / В.Н. Кудрявцев // Сов. гос-во и право. – 1951. – № 8. – С. 51.
17. Фролов Е.А. Спорные вопросы общего учения об объекте преступления / Е.А. Фролов // Сб. учен. тр. Свердловск. юрид. ин-т. Вып. 10. – Свердловск, 1969. – С. 184–225.
18. Бикмурзин М.П. Предмет преступления: теоретико-правовой анализ : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / М.П. Бикмурзин ; ГОУ ВПО «Башкирский гос. ун-т». – Уфа, 2005. – 191 с.
19. Сергеева Т.Л. Уголовно-правовая охрана социалистической собственности в СССР / Т.Л. Сергеева. – М. : Изд-во АН СССР, 1954. – 156 с.
20. Коржанский Н.И. Объект и предмет уголовно-правовой охраны / Н.И. Коржанский. – М. : Акад. МВД СССР, 1980. – 248 с.
21. Тацій В.Я. Об'єкт і предмет злочину в кримінальному праві. – Х. : Право, 2016. – 256 с.

МИХАЙЛУЦА М. І.,
аспірант кафедри кримінального
та адміністративного права
(Одеський національний
морський університет)

УДК 341.326.12:355.4(477)

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ПРИРОДА ДЕРЖАВНОЇ ЗРАДИ ТА ШПИГУНСТВА

У статті досліджено правову природу окремих злочинів проти основ національної безпеки, державної зради та шпигунства, розкрито елементи складу злочинів, та сформульовано певні пропозиції для удосконалення кримінального законодавства України.

Ключові слова: державна зрада, шпигунство, національна безпека, об'єкт, об'єктивна сторона, суб'єкт, суб'єктивна сторона, кримінальна відповідальність.

В статье исследована правовая природа конкретных преступлений против основ национальной безопасности, государственной измены и шпионажа, раскрыты элементы состава преступлений, и сформулировано несколько предложений для усовершенствования уголовного законодательства Украины.

Ключевые слова: государственная измена, шпионаж, национальная безопасность, объект, объективная сторона, субъект, субъективная сторона, уголовная ответственность.

The article examines the legal nature of specific crimes against the fundamentals of national security, treason and espionage, reveals the elements of the crimes and formulated several proposals for improving the criminal legislation of Ukraine.

Key words: treason, espionage, national safety, object, objective side, subject, subject side, criminal responsibility.

Вступ. Розвиток України як демократичної, соціальної, правової держави передбачає подальше вдосконалення чинного законодавства, зокрема кримінального.

Без належної кримінально-правової охорони певних соціальних цінностей не можливе нормальне функціонування держави та відповідних її інститутів. Без стабільності у суспільстві не можлива й ефективна протидія злочинності.

Оскільки злочини проти основ національної безпеки посягають на найбільш важливі цінності держави та суспільства, саме тому законодавець розмістив такі злочини у першому розділі Особливої частини КК України, звертаючи увагу, що такі злочини найбільш тяжчі з тих, що відомі кримінальній науці, як суспільно-небезпечні діяння, що спрямовані на підрив або ослаблення суспільного ладу України.

Постановка завдання. Ми вважаємо за доцільне з'ясувати правову природу об'єктивних та суб'єктивних ознак таких складів злочинів, як державна зрада та шпигунство, ст. ст. 111, 114 КК України та кримінальну відповідальність за скоєні злочини, а оскільки саме вони несуть вагому небезпеку та певні ризики щодо суспільних відносин, які охороняються державою, дуже важливо правильно кваліфікувати злочини та відмежувати один злочин від іншого. Особливості кожного елементу злочину дають змогу найбільш широко розкрити кримінально-правову природу, соціально-правовий зміст та ознаки складу злочину. Тому основною метою цієї статті є аналіз та визначення певних ознак об'єкта злочину, об'єктивної сторони злочинів, суб'єкта злочину та суб'єктивної сторони злочинів, порівняння та відмежування державної зради у формі шпигунства від шпигунства.

Результати дослідження. Варто зазначити, що у кримінально-правовій літературі питанню щодо злочинів «Проти основ національної безпеки» та кримінальній відповідальності присвячено чимало праць. Зокрема, дослідженням займалися такі провідні вчені, як О.Ф. Бантишев, І.В. Звонарьов, М.І. Коржанський, В.О. Навроцький, Г.П. Новосолов, В.Н. Рябчук, В.Я. Тацій, М.І. Хавронюк, Р.Л. Чорний, О.В. Шамара, В.П. Ємельянов.

Однак проблемами суб'єкта та об'єкта злочину, передбаченого ст.ст. 111 та 114 КК України займалися лише частково Г.З. Анашкін, О.Ф. Бантишев, С.В. Дяков, В.Н. Рябчук, Р.Л. Чорний та О.В. Шамара.

Відзначимо позиції О.Ф. Бантишева та О.В. Шамари, які вважають, що суспільна небезпека злочинів проти основ національної безпеки України, зокрема і державної зради, полягає, насамперед, у створенні, формуванні негативних, шкідливих, суспільно небезпечних зв'язків і відносин, за наявності й в умовах яких стає можливим заподіяння шкоди правоохоронним благам [1, с. 133].

Зазначимо, що родовим об'єктом злочинів, передбачених у цьому розділі, є суспільні відносини з охорони основ національної безпеки України: її конституційного ладу, суверенітету, територіальної недоторканності, обороноздатності. Іншими словами, родовим об'єктом цих злочинів є суспільні відносини, що забезпечують саме існування України як суверенної, незалежної, демократичної, соціальної і правової держави, що передбачено ст. 1 Конституції України.

Характерною є і мета – заподіяння шкоди цьому об'єкту: особа діє з метою зміни чи повалення конституційного ладу, захоплення державної влади, заподіяння шкоди суверенітету, обороноздатності України, зміни її території тощо.

Отже, можна визначити, що злочини проти основ національної безпеки України – це передбачені кримінальним законом умисні суспільно небезпечні дії, що посягають на конституційний лад, суверенітет і територіальну недоторканність України [2, с. 8]. До їх числа законодавець відносить державну зраду (ст. 111 КК України) та шпигунство (ст. 114 КК України), які розглянемо детальніше.

У кримінально-правовій літературі не існує єдності позицій з приводу визначення родового об'єкта злочину, передбаченого ст. 111 «Державна зрада» КК України. Так, одні автори стверджують, що родовим об'єктом відповідного злочину є національна безпека, державна безпека України, безпека держави у різних її сферах, головними складовими частинами якої є пріоритетні національні інтереси [5, с. 92]. Позиція вчених, виражена в іншому підході, є більш вдалою, об'єктом складу злочину «державна зрада» варто визнавати не національну безпеку у сфері державної безпеки, воєнній, інформаційній, економічній і науково-технологічній сферах, а скоріше за все, суспільні відносини, що забезпечують національну безпеку, оскільки злочин завжди спрямований на зміну суспільних відносин, а не на заподіяння шкоди чомусь іншому [3, с. 93].

Таким чином, відповідно до Закону України «Про основи національної безпеки України», національна безпека визначається як захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якої забезпечуються сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам у сферах правоохоронної діяльності, протидії корупції, прикордонної діяльності та оборони, міграційної політики, охорони здоров'я, освіти та науки, науково-технічної та інноваційної політики, культурного розвитку населення, забезпечення свободи слова та інформаційної безпеки, соціальної політики та пенсійного забезпечення, житлово-комунального господарства, ринку фінансових послуг, захисту прав власності, фондових ринків і обігу цінних паперів, податково-бюджетної та митної політики, торгівлі та підприємницької діяльності, ринку банківських послуг, інвестиційної політики, ревізійної діяльності, монетарної та валютної політики, захисту інформації, ліцензування, промисловості та сільського господарства, транспорту та зв'язку, інформаційних технологій, енергетики та енергозбереження,

функціонування природних монополій, використання надр, земельних та водних ресурсів, корисних копалин, захисту екології і навколишнього природного середовища та інших сферах державного управління у разі виникнення негативних тенденцій до створення потенційних або реальних загроз національним інтересам [4, с. 1].

Тож, державна зрада, тобто діяння, умисно вчинене громадянином України на шкоду суверенітету, територіальній цілісності та недоторканності, обороноздатності, державній, економічній чи інформаційній безпеці України: перехід на бік ворога в умовах воєнного стану або в період збройного конфлікту, шпигунство, надання іноземній державі, іноземній організації або їхнім представникам допомоги у проведенні підривної діяльності проти України [5, с. 111].

З об'єктивної сторони державна зрада може виявитися у таких формах: 1) перехід на бік ворога в умовах воєнного стану або в період збройного конфлікту; 2) шпигунство; 3) надання іноземній державі, іноземній організації або їх представникам допомоги у проведенні підривної діяльності проти України.

Зауважимо, що перехід на бік ворога розглядається у двох вимірах: фізичний перехід (перехід на територію ворожої держави) та інтелектуальний перехід (надання допомоги ворожій державі або її представникам, будучи на території України). Другою формою здійснення державної зради є надання іноземній державі/організації/представникам допомоги у проведенні підривної діяльності проти України. Варто зауважити, що за таких обставин не має значення, діяла особа на замовлення іноземної держави чи з власної ініціативи [6, с. 324].

Підривною визнається будь-яка діяльність, що пов'язана: зі спробою зміни системи вищих органів державної влади нелегітимним шляхом; із втручанням у міжнародну чи внутрішню політику; зі спробою зміни території чи зниженням обороноздатності України; з ужиттям заходів щодо посилення економічної залежності від інших держав тощо [6, с. 324]. Якщо розглядати шпигунство як третю форму організації державної зради, воно являє собою передачу або збирання з метою передачі іноземній державі, організації чи представникам відомостей, що становлять державну таємницю [7].

Зауважимо, що суб'єктивна сторона такого злочину, як державна зрада, характеризується виною в формі прямого умислу, за якого особа усвідомлює, що її діяння вчинюються на шкоду суверенітету, територіальній цілісності та недоторканності, обороноздатності, державній, економічній чи інформаційній безпеці України, і бажає їх здійснити. Мотиви можуть бути різними (ненависть до України, користь та ін.), але на кваліфікацію це не впливає.

Суб'єктом злочину виступає громадянин України, який досяг 16 років [1, с. 117]. Заради вирішення питання про притягнення особи до кримінальної відповідальності за ч. 1 ст. 111 КК України необхідно додатково встановити, що «вина особа є громадянином України, оскільки тільки громадянин України як спеціальний суб'єкт може підлягати відповідальності за державну зраду».

Таким чином, покаранням за такий злочин, як державна зрада, є позбавлення волі на строк від десяти до п'ятнадцяти років із конфіскацією майна або без такої [5, с. 111].

Загалом, для наявності складу державної зради «достатньо установити наявність посягання хоча б на одну з названих груп відносин, на одну зі сфер інтересів суспільства й держави» [1, с. 152].

Також існує заохочувальна норма, передбачена ч. 2 ст. 111 КК України, за якою звільняється від кримінальної відповідальності громадянин України, якщо він на виконання злочинного завдання іноземної держави, іноземної організації чи їх представників жодних дій не вчинив і добровільно заявив органам державної влади про свій зв'язок із ними та про отримане завдання.

Важливо, що обов'язковими умовами звільнення від кримінальної відповідальності за ч. 2 ст. 111 є наявність трьох обставин: 1) отримання громадянином України злочинного завдання іноземної держави, іноземної організації, їх представників; 2) невчинення жодних дій на виконання цього завдання; 3) добровільна заява органам державної влади про свій зв'язок з ними і про отримане завдання.

Вивчаючи окремі злочини проти основ національної безпеки України і виділяючи з них шпигунство, зауважимо на безпосередньому об'єкті цього злочину, а саме праві людини на належний стан національної безпеки України в інформаційній, а також політичній, економічній, воєнній і науково-технологічній сферах, тобто зовнішня безпека України [5, с. 114].

Тож, відомості, що становлять державну таємницю, – це інформація у сфері оборони, економіки, науки і техніки, зовнішніх відносин, державної безпеки й охорони правопорядку, розголошення якої може завдати шкоди національній безпеці України і які рішенням державних експертів із питань таємниць визнано державною таємницею, та включено до Зводу відомостей, що становлять державну таємницю (ЗВДТ) [8, с. 1].

Важливо, що зовнішньою (матеріальною) ознакою віднесення документа, виробу або іншого матеріального носія інформації до предметів, що містять відомості, які становлять державну таємницю, є наданий йому гриф секретності – реквізит матеріального носія таємної інформації, який

засвідчує ступінь її секретності («особливої важливості», «цілком таємно», «таємно») [8, с. 15]. Строк, протягом якого діє рішення про віднесення інформації до державної таємниці, встановлюється Державним експертом із питань таємниць, але не може перевищувати для зазначених видів інформації, відповідно, 30, 10 і 5 років [8, с. 13].

Відзначимо, що безпосереднім об'єктом цього злочину є зовнішня безпека України.

Предметом шпигунства є відомості, що становлять державну таємницю, які матеріалізовані у відповідному документі чи виробі.

З об'єктивної сторони, шпигунство виражається в передачі або збиранні з метою передачі іноземній державі, іноземній організації або їх представникам відомостей, що становлять державну таємницю.

Значимо, що шпигунство може виражатися у двох формах: 1) передачі іноземній державі, іноземній організації або їх представникам відомостей, що становлять державну таємницю; 2) збиранні таких відомостей із метою передачі іноземній державі, її організаціям або їх представникам [7].

Таким чином, передача зазначених відомостей має місце у випадках, коли особа володіє ними і повідомляє (вручає) їх іноземній державі або її представнику (агенту). Способи передачі можуть бути різними (усна, письмова, безпосереднє ознайомлення з будь-якими матеріалами, передача по радіо, телефону, з використанням тайників та ін.). Для відповідальності не має значення, передаються Першоджерела (наприклад, оригінали документів, креслення, зразки пального), їх копії чи лише відомості про них (зліпки, макети, опис технічних систем, будь-яких об'єктів тощо). Тому будь-які дії, виражені як у формі передачі в буквальному розумінні цього слова, так і у створенні умов для ознайомлення агента іншої держави з ними, підпадають під поняття «передача» [7].

Тож, збирання відомостей, що становлять державну таємницю, – це будь-які випадки здобуття таких відомостей (наприклад, викрадення, особисте спостереження, фотографування, підслуховування телефонних розмов тощо).

Саме тому для відповідальності за ст. 114 важливо встановити, що відомості, які становлять державну таємницю, були передані чи збиралися для передачі саме іноземним державам, іноземним організаціям або їх представникам.

Таким чином, закінченим шпигунство вважається з моменту початку збирання вказаних відомостей або з моменту їх передачі.

Відзначимо, що суб'єктивна сторона цього злочину – прямий умисел, за яким особа усвідомлює, що відомості збираються або передаються іноземній державі, організації або їх представникам і що ці відомості є державною таємницею, яка не підлягає передачі. Мотиви злочину на кваліфікацію не впливають.

Тож, суб'єкт злочину – іноземець або особа без громадянства, які досягли 16-річного віку. Покарання за злочин: за ст. 114 – позбавлення волі на строк від десяти до п'ятнадцяти років із конфіскацією майна або без такої [5, с. 114].

Зауважимо, що існує спеціальна підстава звільнення від кримінальної відповідальності особи, яка вже передала чи збрала з метою передачі іноземній державі, іноземній організації або їх представникам відомості, що становлять державну таємницю, а саме: сукупність трьох умов, з яких тільки дві повністю залежать від волі вказаної особи: а) особа припинила раніше розпочату шпигунську діяльність; б) вона добровільно повідомила органи державної влади України про вчинене нею на шкоду інтересам України; в) внаслідок виконання особою перших двох умов і вжитих органами державної влади України (можливо, за участю цієї ж особи) заходів було відвернено шкоду інтересам України [5, с. 114].

Варто мати на увазі, що шпигунство є закінченим злочином не з моменту встановлення зв'язку з іноземною державою, іноземною організацією або їх представниками чи отримання завдання від іноземної розвідки, а з моменту вчинення певних конкретних дій на шкоду Україні.

Висновки. Провівши аналіз юридичних складів державної зради (у формі шпигунства) та шпигунства, ми дійшли висновку, що вказані вище склади злочинів варто розмежувати за суб'єктом злочину та умовами звільнення від кримінальної відповідальності.

За ст. 111 КК України державна зрада у формі шпигунства вважається закінченою з моменту вчинення відповідного діяння. А за ст. 114 КК України деталізує конкретні форми вчинення шпигунства, та, у свою чергу, з її норм шпигунство у формі збирання відомостей є вчиненням з моменту збирання в будь-якому місці хоча б частини відповідної інформації за наявності мети передати її іноземній державі/організації/представникам [7].

Якщо говорити про об'єкт злочину, він є тотожним у ст. 111 КК України та ст. 114 КК України – об'єктом є державна безпека України в інформаційній, а також політичній, економічній, військовій і науково-технологічній сферах.

З об'єктивної сторони державна зрада у формі шпигунства та шпигунство збігаються.

Відзначимо, що важливою відмінністю цих злочинів є суб'єкт. Суб'єктом державної зради є громадянин України, який досяг 16 років. Суб'єктом шпигунства, у свою чергу, є виключно іноземець або особа без громадянства, яким виповнилось 16 років.

Спільною є спрямованість суб'єктивної сторони державної зради та шпигунства – прямий умисел, тобто бажання або допустимі наслідки.

Особливу увагу викликає питання щодо умов звільнення від кримінальної відповідальності, які мають певні відмінності у цих двох складах злочину.

У ч. 2 ст. 111 КК України визначено спеціальну підставу звільнення від кримінальної відповідальності, яка можливе лише за наявності трьох умов у сукупності: 1) суб'єктом злочину є такий громадянин України, який вступив у зв'язок з іноземною державою/організацією/представниками та отримав від них злочинне завдання; 2) громадянин не вчинив жодних дій на виконання отриманого злочинного завдання; 3) громадянин добровільно заявив органам влади України про зв'язок з іноземною державою/організацією/представниками та про злочинне завдання.

У свою чергу, ч. 2 ст. 114 КК України, передбачаючи спеціальну підставу звільнення від відповідальності, встановлює також три умови, з яких лише дві повністю залежать від волі суб'єкта злочину: 1) особа припинила розпочату шпигунську діяльність; 2) особа добровільно повідомила про своє діяння органам влади України; 3) внаслідок виконання двох вище вказаних умов та вжитих заходів органів влади України було відвернено шкоду [7].

Правильне визначення складу злочину є важливим та необхідним етапом для правозастосування, оскільки правильна кваліфікація злочинних діянь, яка досягається лише шляхом встановлення і ретельного вивчення усіх без виключення ознак складу окремого злочину та сприятиме протидії злочинності, може мінімізувати слідчі і судові помилки під час розслідування і розгляду справ та забезпечити відповідність вчиненого злочину і правильне призначення покарання.

Список використаних джерел:

1. Кримінальна відповідальність за злочини проти основ національної безпеки України (проблеми кваліфікації): [моногр.] / О.Ф. Бантишев, О.В. Шамара. – 3-е вид., перероб. та доп. – К. : 2014. – 198 с.
2. Кримінальне право України: Особлива частина: Підручник / [М.І. Бажанов, Ю.В. Баулін, В.І. Борисов та ін.]; За ред. проф. М.І. Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – 2-е вид., перероб. і доп. – К.: Юрінком Інтер, 2005. – 544 с.
3. Кончук Н.С. Об'єкт складу злочину «державна зрада» / Н.С. Кончук. // Європейські перспективи. – 2015. – №4. – С. 89–95.
4. Про основи національної безпеки України : Закон України від 19.06.2003 р. // ВВР України. – 2003. – № 39. – Ст. 351.
5. Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 липня 2001 р. № 2341-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.
6. Александров Ю.В. Кримінальне право України. Особлива частина: підручник / Ю.В. Александров. – К.: Правові джерела, 2008. – 894 с.
7. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://yurist-online.com/ukr/uslugi/yuristam/kodeks/024/109.php>.
8. Про державну таємницю : Закон України від 21.01.1994 р. // ВВР України. – 1994. – № 16. – Ст. 93.

